

ÇANKIRI ÖZEL GÜN RİTÜELLERİNDEKİ ELMAS TAÇ GELENEĞİ

Tradition of Diamond Tiara Special Day Ritual in Çankırı

Doç. Dr. H. Nurgül BEĞİÇ*
Öğr. Gör. Ceren ÖZ**

ÖZ

Varoluşundan itibaren sosyal bir varlık olma özelliği gösteren insanlar toplumsal yaşamın geçtiği birtakım sosyal örgütlenmeleri hayata geçirmişlerdir. Bu örgütlenmelerin en küçük birimi toplumların sağlıklı bir şekilde çoğalmasını sağlayan aile olarak kabul edilir. İnsan hayatındaki üç evre doğum, evlilik ve ölümdür. Bu üç evre, attığı önem nedeniyle zaman içinde ritüel hâline gelmiş, toplumsal etkinliklere dönüşmüştür. Bu evrelerden evlilikte insanoğlu, yaşadığı toplumla etkileşime geçerek, sevinç ve mutluluğunu paylaşmak ve duyurmak ister. Bu etkinlikler yaşanan toplumun sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel özelliklerine göre değişim göstermektedir. Her toplum kültürel birikimlerini kuşaktan kuşağa aktararak sürdürmüş, değişen şartlar ve yaşam biçimleri karşısında yaşanan döneme özgü oluşturulan gelenekler günümüze kadar gelmişlerdir. Bu makalede, Çankırı kent merkezinde kadınların nişan, kına, şenlik ve düğünlerinden başlayarak doğum ve sünnet gibi etkinliklerde sosyal hayatlarında önemli olan özellikle de geçmişte kullandıkları, günümüzde de az da olsa kullanım alanı bulan “elmas taç geleneği” incelenecektir. Zengin etnografik kültürün bir parçası olan taçlar, geçmişte olduğu gibi günümüzde de kadınlar için sosyal bir statü göstergesidir. Bu amaçla, yapılan saha araştırmalarında kadınların koruma içgüdüsü ve çalınmaya karşı hassasiyet göstermelerinden dolayı taç sahipleri tarafından kimlik bilgilerinin gizli tutulması istenmiştir. Ancak bu kaynaklara ait ses ve görüntü kayıtları H. N. Beğić arşivinde saklanmaktadır. Makalede sunulan özel gün ritüellerinde kullanılan taçların, yörenin kendine has kültürünü yansıtan bir zenginlik olması ve kayıt altına alınarak geleneğin gelecek kuşaklara aktarılması açısından önemlidir. Diğer taraftan, geleneğin taşınabilir bir kültür ögesi olan elmas taçların ilk defa inceleniyor olması ayrı bir önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler

Kültürel miras, Çankırı, düğün, ritüel, elmas taç.

ABSTRACT

Being a social entity since existence, people have accomplished a set of social organizations introduced by social life. The smallest unit of these organizations is accepted as family which ensures reproduction of societies wholesomely. Three phases of human life are birth, marriage and death. Due to the importance attributed these three phase, they transform into societal events that become rituals. During the marriage phase, humans want to share and announce their joy and happiness by interacting with society they live in. These events differ according to socio-economic and socio-cultural characteristics of the society. Each society has continued their cultural heritage through inheriting them from generation to generation and survive until today by constituting period specific traditions over against changing conditions and life styles. In this article, “tradition of diamond tiara” which has an importance in women’s social life -especially in the past although it is used lesser nowadays- starting from engagement, henna night, festivity and wedding ceremonies to birth and circumcision events in Çankırı city center, will be evaluated. Tiara which is a part of rich ethnographic culture, is a symbol of social status now as in the past. To this end, during field research since women displayed sensitivity in terms of protection instinct because of the possibility of robbery they asked their identity information to be kept confidential. However audio and imagery recordings of these resources are preserved in the archives of H.N. Beğić. It is important to record the tiaras are used in special day rituals introduced in this article in terms of transferring them to next generations since it is a richness representing unique culture of the region. On the other hand, examination of diamond tiara which is a portable culture element of tradition for the first time has a particular importance

Keywords

Cultural heritage, Çankırı, wedding ceremony, ritual, diamond tiara.

* Çankırı Karatekin Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi. Çankırı/Türkiye. begicnurgul@gmail.com

** Çankırı Karatekin Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi. Çankırı/Türkiye. cerenozdemir353@gmail.com

GİRİŞ

Maslow'un ihtiyaçlar teorisine göre insanların yaşamları boyunca beş önemli ihtiyacı bulunmakta ve bu ihtiyaçlar piramit şeklinde zincirleme olarak birbirini tamamlar niteliktedir. Bu ihtiyaçlar; fizyolojik ihtiyaçlar, güvenlik ihtiyacı, ait olma ve sevgi (sosyal) ihtiyacı, değer verilme (saygınlık) ihtiyacı ve kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarıdır (Maslow 1970: 35-47). Çağ ne kadar değişirse değişsin, teknoloji ne kadar fazla olanak sağlarsa sağlasın, insanlığın temel ihtiyaçları çok fazla değişim göstermemektedir. Doğumundan itibaren beslenme gibi en temel fizyolojik ihtiyaçları giderilen insan, içine doğduğu aile kurumunun yardımı ile güvenlik ihtiyacını da karşılamaktadır.

İnsanların yaşamları boyunca bu ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri onlara manevi doyumluk ve mutluluk vermektedir. Bu noktada insanlar bu doyumluklarını ve mutluluklarını etraflarında bulunan diğer insanlarla özel günler aracılığı ile paylaşmak istemektedirler. Bu paylaşımların gerçekleşmesine neden olan düğün, nişan, şenlik, kına, sünnet ve doğum gibi kutlamalar geçmişten bugüne kültürümüzde özel günler olarak var olmuşlardır.

İnsanlar kutlama yaparken özel güne yakışır kıyafetler giyme, daha güzel görünme, dikkat çekme, beğenilme, toplumdaki statüsünü gösterme çabasına girmektedirler. Geçmişte makine ve teknolojinin olmadığı dönemlerde seri üretim olmadığından kıyafet ve aksesuarlar günümüzdeki gibi çeşitli değildi. Her şey kısıtlı sayıda el üretimine dayanırdı. Bu nedenle bireylerin sadece özel günlerde giydiği

kıyafetleri olurdu. Özellikle düğünlerde gelin ve damat kıyafetlerini diğerlerinden ayıran detaylar mutlaka öne çıkmalıydı. Çankırı kent merkezinde diğer yörelerden farklı olan elmas taç takma geleneği yukarıda söz ettiğimiz sosyal statü ve farklı görünme isteğinin bir göstergesi olarak 1940'lı yıllardan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde de bu geleneğin azalarak da olsa sürdürüldüğü görülmektedir.

1. Taç Geleneği

İnsanlar toplu olarak yaşamaya başlamalarından itibaren gerek ilahî gerekse erksel gücün peşinde olmuşlardır. Güçlü olmak, onlara toplumda ayrıcalık tanıdığı için bu güçlerini çevrelerindeki insanlara sürekli hatırlatacak objelere ihtiyaç duymuşlardır. Bu objeler giyim-kuşam, aksesuarlar veya toplumun durumuna göre çeşitli değerli eşyalar olmuştur. Bu objelerin içerisinde en belirginlerinden biri tarih boyunca kullanılan taçlardır.

Taç sözlükte, "Soyluluk, iktidar, güç veya hükümdarlık sembolü olarak başa giyilen, değerli taşlarla süslü başlık, gelinlerin başlarına takılan süs" (<http://www.tdk.gov.tr>) olarak tanımlanmaktadır. Başka bir tanımda ise, "Hükümdarların başlarına giydikleri cevahirli başlık, gelinlerin başlarına koydukları süslü başlık ve eski bazı tarikat ehli şeyhlerin giydiği başlık, terektir (Develioğlu 1970: 1210)" denmektedir.

Tacın ne zaman ne şekilde ortaya çıktığı tam olarak bilinmemektedir. İnsanların toplu yaşama geçişleri göz önüne alındığında, toplumu yönetenlerin, ilahi bir gücü olduğuna inanılanların ya da bir şekilde toplumda erki elinde bulunduranların toplumun

diğer fertlerinden ayrılması, diğer insanların onların farklılığını görebilmesi için bu insanların farklı semboller taşıma ihtiyacı içine girdikleri söylenebilir. Bu sembollerin en belirginleri ve en dikkat çekicileri başa takılanlardır. Bu bağlamda başa takılan güç simgesi taşların hiyerarşi ile birlikte ortaya çıktığı yargısına varılabilir.

Taç kullanımı ile ilgili ilk bulgular; Eski Mısır ve Mezopotamya tanrılarının başlıklar ile tasvir edildiği görülmüştür. Bilinen en eski taç örnekleri Mezopotamya kültüründe Adad, Şamas, Marduk gibi Baş Tanrı tasvirlerinde yer almaktadır. Memlûklü Tarihçi Kalkaşendi 1331 yılında yazdığı eseri Subhu'l-A'sa'da, ilk taç giyenin İran Hükümdarı Dahhak ve onun da muhtemelen Nemrud olduğunu söyler. Fakat kitabın başka bir yerinde de yine eski İran hükümdarlarından Üşhençin ilk defa taç giydiği belirtilir (Bozkurt 2010: 362). Risale-i Tac isimli kaynakta Mustakimzade Süleyman Sa'deddiin Efendi de İran hükümdarı Dahhak'ın ilk taç giyen kişi olduğundan bahsetmektedir (İndirkaş 2002: 3). İlk taç giyen kişi ile çeşitli bilgiler mevcut olmasına rağmen ilk defa tacın kim tarafından, ne şekilde ve amaçla giyildiği net olarak bilinmemektedir.

Taç geleneği Eski Mısır'da oldukça fazla görülsede, uluslararası ticaretin gelişmesi ve ulusların kültürel etkileşime girmesi sonucu çeşitli coğrafyalar bu gelenekten etkilenmişlerdir. Her coğrafya bu geleneği kendi kültürel yapısına göre değerlendirmiştir. Tacın kimi toplumlarda siyasi otoriteyi, kimi toplumlarda dinî otoriteyi, kimi toplumlarda da askerî otoriteyi temsil etmesi bu durumla açıklanabi-

li.

İskitler döneminden itibaren Türk topluluklarında taç takma geleneği bulunmaktadır. Orta Asya'daki Türk topluluklarını ilk defa bir devlet çatısı altında toplayan Hun döneminde birçok alanda İskit kültürünün devamı görülür. Arkeolojik kazılarda ele geçen "Hun dönemine ait kadın başlıkları son derece etnik özellikler taşımaktadır. Bu tür cenaze başlıklarını kullanan bir başka etnik grup bulunmamaktadır. Başlıkların temel yapıları, bir altın band ya da akik, lal taşı, kehribar ve bir metal üzerinde incilerin anası ile süslenmiş olan altınla kaplı bir bronz band şeklindedir. Ayrıca, bu başlıkların üzerinde beyaz, yeşil ve kırmızı camlar da bulunabilmektedir. Bu taşların rengi çoğunlukla kırmızı ya da kırmızısı kahverengidir" (Erdu, 2002: 633).

Türk isminin ilk defa geçtiği ve Türklerin yaşayışları, kültürleri hakkında detaylı bilgi sahibi olmamızı sağlayan Orhun Abideleri'nin bulunduğu bölgede yapılan kazılarda, Bilge Kağan'a ait anka kuşu motifli bir altın taç bulunmuştur (Özkeçeci 2011: 656).

Uygurlar döneminde taç kullanımına ilişkin birçok eser ele geçmiştir. Bunlardan birisi Bezeklik 9 No'lu Tapınak'ta bulunan fresco pano üzerinde ellerinde çiçek tutan iki kadın figürüdür. Bu resimde kadınlar saçlarının üstüne değerli materyallerle yapılmış taçlar takmışlardır.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu dönemine ait birçok heykel Türklerde taç kullanımına dair tespitler yapmamıza imkân vermektedir. Bu döneme ait iki ayrı kadın heykelinin birinde, saçları değerli taşlarla süslenmiş olan bir diademle çevrelenmiş, diğerinde

ise yine taşlarla süslü bir taç, saçların toplanmasında kullanılmıştır (Salman 2013: 294).

Pazırık Kurganları'ndan başlayarak (İ.Ö. IV. yy.) Selçuklular dönemine dek görülen bu taçlara Orta Asya'da Tac-ı Börki denilmiştir ve Türk'ün börtü ile İranlıların taç kavramının birleşmesinden ortaya çıkan bir taç çeşididir (Esin 1972: 45). Bu tarihi seyrir Türklerin Orta Asya'da Hun döneminden başlayarak Göktürk, Uygur, Büyük Selçuklu ve sonraki dönemlerde de taç geleneğini kesintisiz sürdürdüklerini ortaya koymaktadır.

Orta Asya'dan göç ederek Anadolu'da devlet kuran Türkler Selçuklular döneminde taç kullanımı hakkında birçok eser bulunmaktadır. Bu örneklerden birisi, Konya Kalesi'nde bulunan iki adet melek figürü kabartmasıdır. 13. yüzyılın ilk ve ikinci çeyreği içerisinde değerlendirilen, Konya kentini çevreleyen surun Pazar Kapısı üzerinde bulunan ve 19. yüzyıl başlarında Konya'ya gelen araştırmacılar tarafından yerinde görülmüş olan kabartma melek tasvirleri, aktarımlardan ve gravürlerden tanınmaktadır (Mülayim 1997: 90). Konya İnce Minareli Medrese Taş ve Ahşap Eserler Müzesi koleksiyonunda bulunan 883 (0,37 x 1,01 x 1,59 m.) ve 884 (0,32 x 1,18 x 1,22 m.) envanter numaralı eserler, mermer üzerine kabartma tekniğinde yapılmıştır. Karşılıklı olarak yerleştirilen kanatlı melekler, ellerini ileriye birbirine doğru uzatmış ve birer bacağını geriye doğru atmış şekilde tasvir edilmişlerdir. Başlarında dilimli taçlar bulunan uzun örgülü saçlı meleklerin, örgülü saçları ile çelişen vücut hatlarıyla cinsiyetsiz bir iz-

lenim yaratmaktadır. Her iki figür de geniş kollu, yırtmaçlı birer cepken ve dökümlü şalvarlar giyer şekilde tasvir edilmişlerdir (Kuban 2002: 408).

Bu eser örnekleri Orta Asya taç geleneğinin Selçuklular yoluyla Anadolu topraklarına taşındığını göstermektedir. Selçuklular, Orta Asya'dan getirdikleri kendi hükümdar ve taç anlayışlarını İslam dini ve bölge kültürü ile kaynaştırarak devam ettirmişlerdir. Taç giyme geleneği Anadolu Selçukluları ile devam etmiş olup Osmanlı'da bu gelenek sürdürülmemiştir (İndirkaş 2002: 54).

Kimi toplumlarda dinsel gücü de temsil eden taç, başlangıçta İslam dininde dinsel sembol olarak kullanılmamıştır. Bunun nedeni İslam dininin ayrıcalıklı insan figürünü kabul etmemesi olarak görülebilir. Fakat zamanla taç, İslam dini içerisinde de kullanılmaya başlamıştır. Türklerde yüzyıllarca varlığını sürdüren Selçukluların üçgen dilimli taç geleneği ve taca yüklenen anlamlar, Osmanlılarda İslam kültürü ve felsefesinin zaman içinde daha farklı yorumlanmasından ve Orta Asya geleneklerinin zaman içinde etkilerini yitirmesinden dolayı yok olmuştur.

Osmanlılar, taç giyme geleneğine itibar etmemiş, onun yerine "kılıç kuşanma" hükümdarlık simgesi olmuştur. Ancak kökeni Orta Asya Türklerine inen bu taçların form ve anlamı unutulmamış, Osmanlı minyatürlerinde melek, burak gibi betimlerde yer almış ve varlığını bir anlamda yalnızca kavramsal olarak sürdürmüştür (İndirkaş 2002: 53-54).

Özden Süslü, *Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri* adlı ese-

rinde Türk kültüründe kullanılan taçları üç ana başlıkta değerlendirmektedir. Bunlar; Kadınların alınlarına ve kâküllerinin arasına gelecek şekilde saçta oturtulan üzerinde badem şeklinde değerli firuze bulunan tek taşlı taçlar, Orta Asya'dan Anadolu Selçukluları'na kadar kesintisiz kullanılan genellikle bir inci sırası ile başı çevreleyen bazılarında alnın ortasına yuvarlak taşlar konan diadem adı verilen taçlar ve farklı malzemelerden farklı şekillerde oluşturulan dilimli taçlardır (Süslü 2007: 140-141).

Taç geleneğinin hiyerarşik yapı ile ortaya çıkarak toplumların yaşam kültürlerine göre farklı coğrafyalarda şekillendiği sonucunu çıkarabiliriz. Günümüzde Türk toplumunda da taç çeşitli farklı şekillerde varlığını sürdürmektedir. Osmanlı imparatorluğunun yıkılması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte erk sembolü olma özelliğini kaybeden taç artık ekonomik durumu iyi olan kadınların özel günlerde kullandığı değerli bir obje hâline gelmiştir.

2. Özel Günlerde Taç

İnsanlar sosyal bir varlık olmanın gereği özel günlerini yaşadıkları toplumla birlikte kutlamak, sevinç ve mutluluklarını onlarla paylaşmak isterler. Bu nedenle düğünlerde gelin ve damat, sünnet törenlerinde sünnet çocuğu ve annesi, bebek doğumundan sonra yapılan Beşik Mevlidi'nde anne ve bebeğin ayrıcalıklı olduğunu belli edecek özel giysi ve takılar kullanılmaktadır. Özellikle düğünlerde gelinlerin davetlilerden ayrılması için en belirleyici işaret başa takılan aksesuarlardır. Bunlar kültürümüzde fes, başlık, hotoz ve taç gibi farklı biçim-

lerde karşımıza çıkmaktadır.

Kaşgarlı Mahmud'un Türk dili ve yaşayışı hakkında bilgiler verdiği eseri Divanü Lügat-it Türk'te gelinlerin gerdek gecesi başlarına taktıkları taç için "didim" (2006: I,397) tanımı yapılmaktadır. Bunlar hükümdar taçlarına göre daha sadedir.

Taç, ilk ortaya çıktığı zamanlarda genellikle erk sahipleri tarafından kullanılmakla birlikte bazı toplumlarda özel günlerde yine güce ve o günün önemli kişisine dikkat çekmek amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Türk kültüründe de özel günlerde taç takma geleneği birtakım değişikliklere uğrayarak devam etmektedir. Bu değişiklikler bölgesel olarak insanların etnik kökeni, yaşayış biçimleri, sosyal ve ekonomik yapılarına göre şekillenmektedir.

Gelin başları Osmanlı döneminde de oldukça özenilerek hazırlanmıştır. Saray ve çevresinde şekillenen giyim kuşam daha sonra çevreye yayılmıştır. II. Abdülhamid'in kızı Adile Hanım Sultan'ın 1898 yılında yapılan düğün fotoğrafında ilk kez beyaz bir gelinlik giydiği ve başına dantel bir duvak taktığı görülmektedir. Duvağın üstünü elmas ve pırlantalarla kaplı bir taç süslemektedir (Çağman 1993: 256).

Günümüzde gelin başı, gelinin saçının yapılması, istenirse duvak ve taç takma işlemi için genellikle şehirlerde kullanılan bir tabirdir. Anadolu'da bu işleme daha çok baş bağlama adı verilmektedir (Çabuk 2017: 56).

Her evlilik töreni yaradılış eyleminin ayinsel olarak yeniden tekrarlanmasıyla kutsallaştırılmıştır (Eliade 1991: 45). Anadolu kırsalında, gelin başlarında kullanılan ağaç

dalları, çiçek demetleri ve tüyler, çiçek ve ağaç biçimli metal ve oya taşlar gelin başlarında kullanılan aksesuarlar olup gelini bir merkez hâline getirmektedir. Dünyanın merkezi olan kadın, üremek için gerekli donanımına sahiptir. Her yeni gelin ebedî dönüş mitosunu simgelemektedir. Gelinin başının yapılması, dünyanın yaratılışını yeniden hazırlamaktır. Ve gelin de bir mikro evren, bir hayat ağacıdır. Her gelin kozmogoninin yenilenmesidir (Şahin, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=356028>). Özel gün ritüellerinde geline takılan taş hem gelinin kendini özel hissetmesi hem de etrafa özel olduğu algısı verilmesi açısından önemlidir.

3. Elmas Taç

Çankırı'nın ilçeleri ve köylerinde gelinlerin baş süslemelerinde, Anadolu'nun birçok yöresinde olduğu gibi geleneksel fes kullanılmaktadır (Akpınarlı ve diğer 2008: 284). Hacışeyhoğlu Hasan Üçok tarafından kaleme alınan *Çankırı Tarih ve Halkiyatı* adlı eserde 1930'lu yılların kent yaşamından etrafıca söz edilmektedir. Bu eserde, Taş Mescid Gezmesi adı altında yapılan etkinliğin son gününde kadınların kaftan giyip başlarına fes taktıkları bilgisi edinilmiştir. Bu feslerin etrafı altın ve elmas ile müzeyyen ve püsküllüdür (Üçok 2002: 122). Yine düğünlerde çeyiz alma töreninde Sağdıç'ın başına elmas, inci ve altın ile süslenmiş fes giydirildiği belirtilmektedir (Üçok 2002: 243). Yapılan saha araştırmalarında da elmas taş geleneğinden önce Çankırı kent merkezinde de fes kullanıldığı belirlenmiştir. 1930'lu yıllarda kadınların özel günlerde üzerini elmas, inci ve

altın gibi değerli takılarla süsledikleri fesleri giydikleri tespit edilmiştir. Bu değerli takıların kendilerine düğünlerinde takılan hediyelerden oluştuğu anlaşılmıştır. Çünkü Üçok eserinde kızın istenmesinden sonra oğlan tarafının taktığı takılar arasında iki elmas küpe, iki elmas yüzük, iki elmas iğneden söz etmektedir (Üçok 2002: 277). Bu da gelinlerin takıların bir kısmını fes ve daha sonra taşlar üzerine süsleme için kullandıklarını düşündürmektedir.

Elmas, yerin derinliklerinde bulunan, billurlaşmış arı karbon, başka bir ifade ile nitelikli ve mücevher olarak da kullanılan, saydam, değerli bir taş (<http://www.tdk.gov.tr>) olarak tanımlanmaktadır. Dünyanın belli yerlerinde ve çok az bulunması nedeniyle en değerli taşlardanır. Çankırı merkezinde kadınlar özel günlerde kullandıkları taşları elmas takıları bir araya getirerek oluşturmuşlardır.

Geçmişte durumu iyi olan aileler gelinlerine elmas takılar takar ve elmaslarını 1940'lı yıllarda şehrin tek kuyumcusu olan Kuyumcu Nihat'tan temin ederlerdi. Kuyumcu Nihat'ta da ima elmas takı bulunurdu. Şehrin ilk kuyumcusu olan Nihat Atamanalp ile yapılan görüşmede, "Geçmişte elmas taşları İstanbul Kapalı Çarşı'dan getirirdik. Elmas takılara varlıklı aileler gelinlerine takmak için rağbet ederlerdi. Düğünlerde elmas taş geleneği 1940'lı yıllarda başlamıştı ve 1948-1949 yıllarında tahminen on ailede bulunurdu. Yakın zamanda ise, yaklaşık elli ailede bu taşlardan bulunduğunu biliyorum. Pahalı olduğundan herkes bu tacı alamazdı. İstanbul'dan elmasları getirirdim. Zaman zaman sipariş

üzere de getirirdim. Alamayanlar ise elmas tacı olanlardan ödünç alırlar ve ele güne karşı gelinlerine takarlardı. O zamanlarda güven vardı. Ama yine de herkese verilmezdi. Hatırı ağır olan komşulara bir haftalığına sembolik ücretler karşılığında kiraya verilirdi. Senet yapılmazdı. İstanbul'dan aldığım taşların içine çok sık olmamakla birlikte bazen sahteler de karışıyordu.” sözleriyle yöredeki elmas taş gele­neğinin ortaya çıkışı hakkında bilgiler vermiştir (KK.1).

Fotoğraf 1: Elmas Taç Örneği

Fotoğraf 2: Elmas Taç Örneği

O yıllarda zora düşen kadınlar mahalle aralarında elmaslarını birbirlerine göstererek bazen satar, bazen de değişik tokuş yaparlardı. Maddi durumu iyi olan kadınlar taca aldıkları

elmas ve altınları kendileri dizerek dikerlerdi. Bu geleneğin uygulaması 1960'lı yıllardan sonra giderek azalmaya başlamış ve elmas taşlar daha da kıymetli hâle gelmiştir.

Fotoğraf 3: Elmas Taç takmış Çankırlılı kadınlar (1950'li Yıllar)

Taç dizme olarak adlandırılan işlemde kadınlar önce kartondan tacın kalıbını çıkarır daha sonra beyaz renkli saten kumaşla kaparlardı. Kapladıkları tacın üzerine elmas broşları, penezleri, altınları, yarımlıkları ve çeyrek altınlarını zevklerine göre dikerlerdi. Bu takılar elmas iğnelik veya çeşitli elmas aksesuarlardan oluşmaktaydı. Tacın alt sırası beyaz ya da krem renkli inciler ile değişik şekillerde iğne ile dizilirdi. Genellikle bu taşların üst kısmına titrek adı verilen elmas broş takılırdı.

Baş ve göğse takılan “titrek” denilen hareketli iğneler Osmanlı kadınları arasında sevilen takılardandır. Bu iğneler, arkalarında spiral bir yayla titrer ya da menteşeyle sallanır, ışığın taşlara yansımalarıyla gösterişli bir görünüm sağlanırdı (www.sadberkhanimmuzesi.org.tr/tr).

Fotoğraf 4: Elmas taçı oluşturan elemanlar (Sezer Sezgin)

Fotoğraf 5: Titrek Elmas İğnesi (Sezer Sezgin)

4. Çankırı Özel Gün Ritüellerindeki Elmas Taç Geleneği

Çankırı kent merkezinde elmas taç geleneği nişan, düğün, doğum, sünnet ve sünnet mevlidinde kullanılmaktadır. Türk aile yapısında kadının yeri ve yuva yapıcı özelliğinden dolayı özel günlerde giyim ve kuşamı ayrıcalıklıdır. Düğün âdetlerinde kaftan ve bindallı ile binlik adı verilen kıyafetleri giymeleri başlarına da elmas taç takmaları gelenektir (KK.2).

Kaftan, bindallı ya da binlik adı verilen bu giysilerin de çeşitli giyinme

usulleri bulunmaktadır. Örneğin evli kadınlar bindallı olarak adlandırılan tek parça kıyafeti giyerken, nişanlı kızlar kaftan adı verilen bir kaç parçadan oluşan kıyafeti giymektedirler. Fakat her giyilen kıyafetle elmas taç takmak gelenektir (KK.3).

Fotoğraf 6: Kaftan ve Bindallı ile Elmas taç kullanımı (1950'li yıllar/ 1962/1948)

Çankırı merkezinde özel gün âdetleri azalsa da günümüzde de yaşılmaktadır. Özellikle geçmişteki evlilikler, erkek evladı olan aile büyüklüğünün evlenecek çağa gelmiş oğullarına uygun bir eş aramaya karar vermesi ile başlamaktadır. Uygun eş bulunduktan sonra kız istenir ve olumlu yanıtın ardından nişana karar verilir. Nişan töreninde evli kadınlar bindallı ve başlarına elmas taç, nişanlı kızlar ise kaftan ile elmas taç giyerek nişan törenine katılırlar. Gençler, gelin kızın arkadaşları kısaca kaftanı ve bindallısı olan herkes bu giysileri giyebilir. Gelin kızın elmas tacının arka kısmının altına kısa bir duvak takılarak gelin olduğu vurgulanır. Düğünde okuyucu adı verilen kişiler tutulur. Okuyucular düğünde iletişimi ve düzenleme işini üstlenmektedirler. Düğünden bir hafta önce tutulan okuyucu pazartesi gününden başlayarak bir hafta boyunca

ailelerin yakınlarını gezerek düğünü haber verir. Salı günü kız evine çeyiz serilir ve cumaya kadar bekletir. Perşembe günü gelin hamamına gidilir. Cuma günü gündüz şenlik olur. Şenlikte de evliler bindallı, nişanlılar kaftan giyerler ve hepsi başlarına elmas taçlarını takarlar. Şenliğe davetli olarak gelen ve kaftan ve elmas taç giyen diğer nişanlı kızlara kendi kayınvalideleri tarafından yan beşi bir yerde adı verilen beşi bir yerde boyundan ve kolun altından geçecek şekilde takılır. Bu beşi bir yerdeler nişandan sonra geri alınır. Daha sonra gece kınası yapılır. Gelin kız bu defa kaftanı çıkartarak bindallı giyer. Bindallının üstüne yine elmas taç takar ve arkasından duvağı sarkar, beline gümüş kemer takar. Ertesi gün gelin alma denilen kızın evden alınması âdeti gerçekleştirilir. Gelin alma günü kız evinde mevlit okutulur ve yine kaftan ve bindallılar giyilir, elmas taçlar takılır. Gelin erkek evine getirilir ve küçük bir eğlence yapılır, yemek verilir. Düğünden sonraki gün geline ilk defa gelinlik giydirilir ve akşama kadar gelin gelinlikle gezer. Gelinlik beyaz ve elde dikilmiştir. Gelinlikle birlikte başa yine elmas taç takılır ve elmas tacın altından gelin teli sallandırılır. Gün içinde geline bakmaya yakınlar gelir. Ertesi gün de gelin kaftan giyer ve yine elmas tacını takar. Düğünden sonraki ikinci gün gelin bütün gün kaftan ve elmas taçla gezer. Düğünden sonraki beşinci gün yani perşembe günü gelin annesinin evine ziyarete götürülür ve anne evine giden gelin yine kaftan giyer ve elmas tacını takar (KK.4). Geçiş ritüellerinden evlilik kısmı böylece sonlanmış olur.

Fotoğraf 7: Evlilik Törenlerinde Elmas Taç Kullanımına Ait Örnekler (1950’li yılların başı/ 1955/1952/1948/1956/1948 yılları)

Doğum, insanlığın varlığını sürdürebilmesi açısından toplumlar, ailenin kendi evlatlarını dünyaya getirme arzusu açısından da kişiler için oldukça önemli bir geçiş ritüelidir. Toplumlarda hamile kadına özel davranılır. Çankırıda doğum ritüellerinde hamile kadının annesi çocuk daha doğmadan onun beşiğini alır. Beşiğin içine bebeğin yastığını, yatağını, yorganını, battaniyesini hazır eder. Beşik yastığına altın yahut elmaslı bir maşallah nazarlık dikilir (Üçok 2002: 159). Beşik mevlidi bebeğin kırkı çıkmadan mutlaka yapılır. Beşik mevlidi günü geldiğinde lohusanın karyolası ve bebeğin beşiği el işi örtülerle döşenir. Geçmişte genellikle herkesin evinde duvar halısı bulunduğu için özellikle karyolanın duvar halısının önüne denk getirilmesine özen gösterilir. Misafirler gelmeye başlayınca lohusa bebeği ile birlikte karyolanın üstüne oturur. Lohusa ipek gecelik, üstüne ipek sabahlık giyer ve başına da elmas taç takar. Elmas tacın üzerine Mevlit okutulacağı için namaz başörtüsü takılır. Mevlit esnasında misafirlere lohusa şerbeti ikram edilir. Mevlit bittiğinde hoca “Gelsin çocuğun babaannesi (falancası), versin çocuğun hediyesini” diyerek çocuğun yakınlarını tek tek çağırır ve çocuğun hediyelerini toplar. Beşik mevlidi bu şekilde sonlanır (KK.2).

İslam dinini taşıyan ailelerde sünnet oldukça önemlidir. Çankırıda erkek evlat doğduğunda aileler için sünnet düğünü düşüncesi başlar. Evde sünnet düğünü olduğunda hazırlanacak olan sünnet odasının duvarları Maraş işi ile işlenmiş örtülerle süslenir. Nazar değmemesi için örtünün ucuna nazarlık, üstüne soğan, ortaya yumurta, en üste de sarımsak kurdeleler ile bağlanır ve sünnet yatağının ortasına takılır. Sünnet yatağı el işleme örtülerle süslenir, saten yorganla üstü örtülür. Sünnet akşamında sünnet kınası denilen eğlence yapılır. Eğlencede sünnet olan çocuğun annesi, akrabalar ve yakınları bindallı giyer ve yine elmas taçlarını başlarına takarlar (KK.5).

Fotoğraf 8: Beşik Mevlidi'nde Elmas Taç Kullanımına Örnekler (1966/ 1968/ 1958/ 1950'li yıllar)

Fotoğraf 9: Sünnet Düğününde Elmas Taç Kullanımına Örnekler (1950'li yıllar/1950'li yıllar/1950'li yıllar/1962/1961/1950'li yılların sonu)

Cumhuriyet'in ilanından sonra şehirde yapılan Cumhuriyet Balolarına kentin ileri gelen yöneticileri, eğitimciler, çeşitli esnaf temsilcileri ve hatırı sayılan kişiler aileleriyle birlikte katılırlardı. Çankırı merkezde 1940'lı yıllarda Cumhuriyet Balosu'na ait fotoğraflarda Çankırlı kadınların balo için özel gün giysileri olan bin-

dallılarını giydikleri ve başlarına yine elmas taşlarını taktıkları görülmektedir.

Fotoğraf 10: Cumhuriyet Balosu'nda Elmas Taç Kullanımı/ 1940'lı Yıllar (Demiröz, 2001: 55)

Yine Çankırı merkezde kadınların eskiden kaftan günü, bindallı günü gibi günler tertip ettikleri ve o günlerde ona özgü giyinip başlarına elmas taç taktıkları bilgisi edinilmiştir (Demiröz 2001: 96).

Fotoğraf 11: Bindallı gününde Elmas Taç Kullanımı / 2 Nisan 1962 (Demiröz, 2001: 96)

Sonuç

İnsanın doğumdan başlayarak hayatında geçirdiği bütün geçiş ritüelleri özel ve önemlidir. Sosyalleşmenin en güzel örnekleri sayılan bu günlerde giyilen kıyafetler de özeldir. Hemen her yörenin kendine özgü birtakım

giyim kuşam âdetleri olmasına rağmen Çankırı kent merkezinde yakın coğrafyasındaki yerleşimlerde görülmeyen elmas taç geleneği vardır. Özel günlerde kadınların kaftan, bindallı gibi kıyafetlerini giyip elmas taşlarını takmaları gelenektendir. Elmas taç geleneğinin ne şekilde ortaya çıktığı bilinmemekle birlikte kadınların ellerindeki takı ve değerli taşları değerlendirek yaptıkları bir obje olduğu sanılmaktadır. Şehirdeki kadınların özel gün kıyafetlerini ve özellikle de elmas taşlarını giymek için her etkinliği değerlendirdikleri sonucunu çıkarabiliriz. Geçmişte fotoğraf stüdyoları ortaya çıkmaya başladığında özellikle geleneksel giysilerini giyip elmas taşlarını takarak fotoğraf çekimine gittikleri dahi görülmüştür.

Yapılan saha araştırmaları ve kaynak kişilerle görüşülerek elde edilen bilgilere göre elmas taç geleneğinin Çankırı'da 1940'lı yıllarda ortaya çıkmaya başladığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu gelenekten önce kadınların 1930'lu yıllarda özel günlerinde yine elmas, inci ve altınlarla süslenmiş fes taktıkları anlaşılmaktadır. Daha önce fes takan kadınların zaman içerisinde taç üzerini elmas, inci ve altınlarla süsleyerek özel günlerde kullandıkları belirlenmiştir. Yapılan görüşmelerde 1940'lı yıllarda evlenmiş bir kişinin düğününde çoğunluğun fesli olduğunu ama herkesin elmas taç bulma telaşına düştüğünü vurgulaması, elmas tacın 1940'lı yıllarda yeni yeni ortaya çıkmaya başladığı sonucuna götürmektedir (KK.4).

Çankırı ilinde geçmişte kadınlar

ziynet eşyası olarak elmas takılara sahiptirler ve şehrin tek kuyumcusundan ya da birbirlerinden sürekli elmas temin etmeye çalışmaktadırlar. Maddi imkânları yerinde olan bu kadınların dahi zamanın koşulları nedeniyle çok çeşitli giysilere sahip olmamaları ve ziynet takacak ortamlarının bulunmaması onları özel günlerinde elmasla- rını sergileyebilecekleri bir elmas taç yapmaya yönlendirmiş olmalıdır.

1940'lı yıllardan 1960'lı yıllara kadar elmas taç geleneği çok aktif bir şekilde sürdürülmüştür. Fakat bu yıllardan sonra elmas edinmenin güçleşmesi ve düğünlerde elmas takı takma âdetinin giderek azalması nedeniyle bu gelenek de birtakım değişikliklere uğramıştır. Geçmişte taç yapımı zorlaştıktan sonra kız çocukların el-kızı olarak görülmeleri nedeniyle taç- lar en büyük erkek çocuğun karısına yani kayıvalide tarafından gelinine verilmeye başlanmıştır. Fakat kız çocuklarının da toplumda statü kazanmaya başlamasından sonra taç sahibi büyüklerin ölümüyle tacın üstündeki elmaslar bütün çocuklar arasında pay edilmeye başlanmıştır. Bu paylaşma işleminin artmasının sonucu olarak geleneksel taçlar dağılmaya başlamıştır.

Günümüzde Çankırı ilinde elmas taç bulmak oldukça zorlaşmıştır. Ancak özellikle kınada taç takma geleneği sürdürülmektedir. Şehirde elmas taç belli başlı kişilerde bulunmaktadır. Bunun haricinde paylaşımdan kendisine elmas düşen kişiler ellerindeki tek elmasla, taş ve başka takılarla süsleyerek tamamı elmas taç olarak ifade

ettikleri taçları da yapıp kullanmaktadırlar. Bu taçlarda sembolik de olsa bulunan tek elmas, elmas taç geleneğinin sürdürülmesine vesile olmaktadır. Kınası olan kişiler elmas taç sahiplerinden kiralama yoluyla taçlarını alıp çok değerli oldukları için de aynı gece iade etmektedirler. Kınada taç takma geleneğinin devam etmesine rağmen beşik mevlidinde, sünnet şenliğinde ve diğer özel günlerde taç takma geleneği yok olmaya yüz tutmuştur. Çankırı'da elmas taç bulmak günümüzde çok zorlaşsa da kız kınasında taç takma geleneğinin hâlen sürdürülmesi geleneğin diğer kuşaklara aktarılarak yaşatılması açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Akpınarlı, Feriha vd. Çankırı El Sanatları. Ankara: Hazar Reklam Matbaası, 2008.
- Altuncu, Abdullah. "Sümer Mitolojisi Bağlamında Otorite Tarafından Şekillendirilen İbadet ve Törenler". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2014): 141-165.
- Bozkurt, Nebi. İslam Ansiklopedisi, Taç (1.Bölüm). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, Cilt: 39. 2010.
- Çabuk Çiğtoğlu, Arzu. "Türk Kültüründe Gelin Süsleme ve Süsleme Ustaları". *Millî Folklor* 113 (Bahar 2017) : 54-68.
- Çağman, Filiz. *Giyim Kuşam Kataloğu / The Catalogue Of Clothing*. Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın: Anadolu Kadınının 9000 Yılı. İstanbul: Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yay. 1993
- Demiröz, Aydın. *1893-1969 Fotoğraflarla Çankırı*. Çankırı: Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları, 2001.
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 1970.
- Eliade, Mircea. *Kutsal ve Dindışı*, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara. 1991.
- Erdy, Miklós. Hsiung-Nu ve Hunlar Arasında Üç Arkeolojik Bağlantı. *Türkler Ansiklopedisi*. Cilt.1. s. 928-941. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 2002.
- Esin, Emel. Ötüken İllerinde M.S. Sekizinci ve

- Dokuzuncu Yüzyıllarda Türk Abidelerinde San'atkar Adları. *Türk Kültürü El Kitabı II* (IA), İstanbul, 1972.
- İndirkaş, Zühre. *Türkler'de Hükümdar Tacı Geleceği*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Başbakanlık Basımevi, 2002.
- Kaşgarlı Mahmud. *Divanü Lügat-it-Türk*. (çev. Besim Atalay) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, I.cilt, 2006
- Kuban, Doğan. *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınlar, 2002.
- Maslow, Abraham. *Motivation and Personality*. New York: Harper & Row Publishers, 1970.
- Mülayım, Selçuk. "Konya Taş Müzesi'nde 883 ve 884 Numaralı Melek Figürleri". *VI. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, 83-101, Konya, 1997.
- Özkeçeci, İlhan. "Orhun Abidelerinin Estetik ve Muhtevasının Önemi". *III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu* (Mayıs, 2010): 653-668.
- Renda, Günsel. (1993). *Giyim kuşam kataloğu / The Catalogue Of Clothing. Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın: Anadolu Kadınının 9000 Yılı*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yay.
- Sadberk Hanım Müzesi, 2015. 23.12.2017 <www.sadberkhanimmuzesi.org.tr/tr>
- Salman, Fikri. (2013). *Başlangıcından Anadolu Selçuklularının Sonuna Kadar Türklerde Kıyafet Biçimleri*. Erzurum: Zafer Ofset Matbaacılık.
- Süslü, Özden. (2007). *Tasvirilere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*. Atatürk Kültürü Merkezi Yayını.342. Ankara: Pelin Ofset.
- Şahin, Yüksel. "Anadolu Kadın Başlıkları" (erişim tarihi: 02.01.2018) <<https://www.tarih-tarih.com/?Syf=26&Syz=356028>>
- TDK, 2017. 23.12.2017 <<http://www.tdk.gov.tr>>
- Üçok, Hacı Şey oğlu Hasan. *Çankırı Tarih ve Halkiyatı*. Ankara: Okuyan Adam Yayınları, 2002.
- KK4: Zeliha Şahin: 1927, Ev Hanımı, 3 Kasım tarihinde Çankırı'da yapılan görüşme. Ses kayıtları H. Nurgül Begiç arşivindedir.
- KK5: Mediha Oğultürk: 1947, Ev Hanımı, 14.11.2017 tarihinde Çankırı'da yapılan görüşme. Ses kayıtları H. Nurgül Begiç arşivindedir.
- KK6: Hatice Bayram: 1939 Ev Hanımı, 8.11.2017 tarihinde Çankırı'da yapılan görüşme. Ses kayıtları H. Nurgül Begiç arşivindedir.
- KK7: Hülya Yazıhan 1965 Memur, 02.11.2017 tarihinde Çankırı'da yapılan görüşme. Ses kayıtları H. Nurgül Begiç arşivindedir.
- KK8: Sezer Sezgin: 1981. Kuyumcu, 20.11.2017 tarihinde Çankırı'da yapılan görüşme. Ses kayıtları H. Nurgül Begiç arşivindedir.

KAYNAK KİŞİLER

- KK1: Nihat Atamanalp: 1936, Kuyumcu, 22.11.2017 tarihinde Çankırı'da yapılan görüşme. Ses kayıtları H. Nurgül Begiç arşivindedir.
- KK2: Suzan Merzi: 1943, Ev Hanımı, 14.11.2017 tarihinde Çankırı'da yapılan görüşme. Ses kayıtları H. Nurgül Begiç arşivindedir.
- KK3: Aynur Özdemir: 1959, Emekli, 15.11.2017 tarihinde Çankırı'da yapılan görüşme. Ses kayıtları H. Nurgül Begiç arşivindedir.